

Карповачки лист

ISSN 2956-0217

021

2023

Сремски Карловци

УВОДНА РЕЧ

Текстови који су пред вам прожети су амбицијама да се сагледа аутентично културно-историјско наслеђе Сремских Карловаца и укаже на значај његове непоновљивост и јединствености. Брига о заштити, научном проучавању и валоризацији културног наслеђа требало би да буде обавеза не појединачних установа, већ континуирани задатак целокупног друштва и државе, јер се њихов идентитет заснива на културним, историјским и градитељским вредностима. Осим тога, конзервација, ревитализација, презентација и едукација о националној културној баштини ствара услове за значајније институционално и јавно учешће српског културног наслеђа у европској културној размени.

Медијска промоција културног наслеђа базира се на истинитој, целовитој, благовременој и непристрасној интерпретацији с циљем истицања материјалних и нематеријалних вредности. Осим традиционалне дихтомије између материјалног и нематеријалног домена добара, наслеђе дигиталне стварности састоји се од нове и до сада непознате реалности, односно од опипљивог, нематеријалног и виртуелног.

Своје место мора да пронађе и употреба вештачке интелигенције, пре свега у процесу креирања мултимедијалних садржаја и промоције оног највреднијег што имамо ван граница наше земље. Такви садржаји одавно су избрисали економске, правне, политичке, технолошке и друге наметнуте оквире.

Уредник,
Бранислав Санчанин

Карловачки лист 021

Сремски Карловци

ГОДИШЊАК

Издавач:

Центар за културу, едукацију
и медије “Академац”, Сремски
Карловци

Главни и одговорни уредник:

Бранислав Санчанин

Графички дизајн:

Анка Срећковић

Карловачки лист 021 уписан је

у регистар медија:

NV000939

ISSN 2956-0217

Тираж: 500

Штампа: 3Д+, Београд

САДРЖАЈ

Др Бранислав Санчанин КАРЛОВАЧКИ МИР	3
Др Коста Поповић ЗАПИС О СПОМЕН ПЛОЧИ КРАЉУ АЛЕКСАНДРУ ПРВОМ.....	7
Др Гордана Петковић СРПСКА МАНАСТИРСКА ШТАМПARIЈА	10
Др Жарко Димић СРЕМСКИ КАРЛОВЦИ У ВЕЛИКОМ РАТУ	14
Др Бранислав Санчанин КАРЛОВАЧКА ГИМНАЗИЈА	26
Др Коста Поповић ЗАПИС СЕЂАЊЕ НА ПРОФЕСОРА КОСТУ КОЧУ ПЕТРОВИЋА, ОСНИВАЧА И ПРВОГ УПРАВНИКА ГРАДСКОГ МУЗЕЈА У АРХИВА САНУ У СРЕМСКИМ КАРЛОВЦИМА	29
Дивна Гачић ДР МИОДРАГ ГРБИЋ, АРХЕОЛОГ (1901–1969)	32

CIP - Каталогизација у публикацији
Библиотеке Матице српске, Нови Сад
930.85(497.113)

КАРЛОВАЧКИ лист 021 / главни и одговорни уредник Бранислав Санчанин. - Год. 2,
бр. 1 (2022). - Сремски Карловци : Центар за културу, едукацију и медије “Академац”,
2022- (Београд : 3Д+). - 30 стр Годишње.

ISSN 2956-0217 = Карловачки лист 021
COBISS.SR-ID 79126025

Штампање специјалног издања
„Карловачки лист 021“ подржао
је Покрајински секретаријат за
културу, јавно информисање и
односе с верским заједницама.

КАРЛОВАЧКИ МИР

Карловачки мир, мировни уговор који је успостављен у понедељак, 26. марта. 1699. у Сремским Карловцима, потписали су представници Свете лиге (Хабзбуршка монархија, Млетачка република, Пољска, Русија) и Османског царства. Реч је о најважнијем рату од чијих последица се Отоманско царство није могло опоравити, а успостављени мир означио је крај рата који је почео 1683. походом великог везира Кара Мустафа-паше на Беч. Закључци уговора, кроз 20 чланова, давали су свакој потписаној страни део земље освојене претходним ратовима по принципу шта ко поседује, нека остане (*uti possidetis, ita possideatis*). Резултати Карловачког мира представљали су темељну прераспodelу моћи и односа и ширем региону.

Аустријанци су полако али непрекидно у периоду од 1684. до 1687. године ослободили целу Угарску и истовремено протерали на хиљаде спахија и новообраћених муслимана с њиховихседа на југу, тако да је Босна у то време била преплављена избеглицама. Хабзбурговци су протерали муслимане из Лике, која је била најзападнији део босанског ејалета. Неке процене говоре да је из Лике побегло око 30.000 муслимана, а око 1.700 оних који су остали преобраћено је у католичку веру.

Година 1683. за Турке је била изразито неповољна: после неуспешне опсаде Беча, главног града Хабзбуршке монархије (14. јул – 12. септембар 1683), одбиле су их и потукле аустријска и пољска војска. Победа је била толико убедљива да нико није ни помишљао да гони Турке у

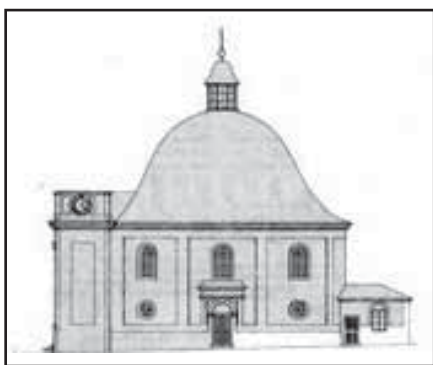
бегству ка граду Ђеру у Угарској. На турској страни страдало је 10.000 војника, заплењено је 300 топова, 15.000 шатора и гомиле оружја. Хришћани су имало 2.000 мртвих. После битке за коју су Османлије тврдиле да је окончана нерешеним исходом, а Аустријанци да су они победили, потписан је мировни споразум којим су се обе стране обавезале да ће одустати од граничних инцидената све док тај споразум буде поштовала и друга страна. Након што је претрпео тежак војно-стратегијски неуспех, везир Кара Мустафа-паша је 15. децембра 1683. задављен у београдској тврђави.

Мало ко је могао предвидети да ће се опсада Беча, у два маха од стране Османске војске јачине око 200.000 војника, претворити у дуготрајни и исцрпљујући рат, започет 1683. године, који ће за резултат имати значајне уступке, померања у односу снага и исцртавање нових граница држава. Отоманска империја је након закључења Карловачког мира на Балкану изгубила много: Аустрији је уступљена Угарска, кнежевина Ердељ, Хрватску до Уне и део територије јужно од велебита, Лику и Банију, део Далмације и Славонију. Османско царство је од 1.700 године Русији морало уступити Азов и право на неограничену пловидбу Црним морем и Средоземљем. Пољској је враћена Подолија и западни део Украјине. На северу према Аустрији граница Османског царства је померена на обале реке Саве, Дунава и Уне (остао је

Кајела мира

Банат и део Срема до Митровице). Османско царство је на југу изгубило Мореју (Пелопонез) који је прихватила Венеција, као и делове Далмације и залеђе Боке которске до Рисна. Млетачка Република задржала је ратом стечене градове Книн, Сињ, Вргорац, Габелу, на које се проширио назив Далмација. Да би се спречио директан контакт са Млечанима, Дубровачка Република је остварила свој захтев за успостављање коридора у делу залива Клек-Неум и Суторине.

Потписивање Карловачког мира није имало сигурну и стабилну позадину, пре свега због неостварених амбиција Пољске и Русије. Ипак, гаранти мировног споразума биле су силе оног доба, Енглеска и Холандија. Због неприхватања неких територијалних и дипломатских питања, Русија је напустила преговоре, али је касније закључила сепаратни мир. Такође, накнадно је у Београду 7. фебруара 1699. године потписан споразум између Млечана и Османлија.

Турску делегацију је предводио Реиз-ефендија, уз коју се налазио и Грк Маврокордатос, као главни политички саветник, енглеску сер Виљем Пеџет, холандску Јаков Колиер, аустријску гроф Отингер, руску Прокоп Богданович Возницин, пољску Малековски и млетачку Карло Руцини.

Реиз-ефендија и Грк Маврокордатос су се били улогорили на локацији у правцу Београда, највероватније на првој банстолској заравни, док су остале делегације биле на око пола сата хода према Петроварадину. Куртоазне посете делегација била су 27. и 28. октобра 1698. године, а пуномоћја

су размењена два дана касније. Нису били установљени званични поздрави нити церемоније, а током преговарања, које је започелто 13. новембра 1698. године, одржана су 36 заседања. Главно начело је било да са Турском преговара свака хришћанска држава посебно, односно да само око заједничких питања учествују и

Прејовори о миру

Карловачки мир - Споразум

остале државе. По молби Реизефендије, потписивање протокола о миру обављено је у 23 часа и 45 минута јер ће, како се тумачило, положај звезда бити погодан да се комплетан посао заврши на добробит свих. Вођа енглеске делегације сер Виљем Пеџет приредио је вечеру за све присутне који су у раним јутарњим сатима кренули да обавештавају своје државе о закљученом миру.

Начин на који су организоване пленарне седнице посебно је био интересантан: сви преговарачи седели су за округлим столом, чиме је избегнута ситуација да се некој делегацији даје мањи значај. У историјском контексту, округли сто и његово значење везује се и данас управо за догађаје који су претходили закључењу Карловачког мира. Такође, значајно је и то што су преговарачи улазили истовремено у зграду, а улази су били окренути на све четири стране света. За турску делегацију био је резервисан јужни улаз, док су северни користили савезници. Остала два улаза била

су намењена за делегације из Енглеске и Холандије. Посредством аустријског посланика присутни представници замољени су да дозволе да се на месту закључења мира изгради црква „на вечну славу и захвалност Богу што је склопљен мир“.

„...Са сатом у руци потписана су та три документа, а затим су отворена четвора врата дворане према четири стране свијета да свако може ући и бити свједок потписане исправе и да вјест о закљученом миру одлети са сва четири вјетра у свијет. Курири су с њим пожурили у Беч, Енглеску, Пољску и Венецију. Посланици су се међу собом љубили пољупцем мира. Троструки поздрав оружја поновљен је топовима у Петроварадину и Београду. Тако је у шест пута по дванаест дана и у три пута по дванаест састанака склопљен мир у Карловцима.“

Joseph von Hammer, 1836.

Значај Карловачког мира је и у томе што је њиме престала понижавајућа обавеза давања данка у готовом новцу. Такође, први пут су се европске силе, због заједничког интереса, ујединиле у тзв. Свету лигу.

Кршећи мир Турци су већ 1716. године у војничком походу стигли до Петроварадина, где су на Везирцу 5. августа доживели катастрофалан пораз. У том походу Турци су изграђену капелу потпуно уништили. Међутим, обновили су је уз мало померање према врху оближњег брежуљка фрањевци, којима је ова капела била поверена на бригу и чување.

У Капели је 1720. године постављен олтар, а дрвени зидови су замењени зиданим. Међутим, објекат је 1810. порушен и након четири године изграђен данашњи. Капела је још неколико пута касније обнављана: 1855, 1884, 1923. и 1948. године. Олтар у Капели је постављен 1817. године када је постављена и плоча изнад улазних врата. Мада се не може рећи ко је пројектовао данашњи облик Капеле, њен кружни облик указује да је грађена по узору на претходну конференцијску дворану из 1698-1699. године. Сат који показује време на три стране постављен је око 1880. године.

Пред навалом Турака, након новог аустро-турског рата, око 50 немачких породица се доселило из Београда и населило око Капеле мира. Од тада овај део Карловаца носи назив „Швапска“.

Након Карловачког мира било је видно слабљење Османлијског царства и јачање и ширење Аустрије. Новоисцртаним границама Српски народ

је подељен на два дела: један је остао под Турском влашћу, док се други нашао под Аустријском влашћу. Срби у Аустријском царству су се организовали у засебну Карловачку митрополију, која је обухватала Србе и остале припаднике православне вере у Угарској, Хрватској и Славонији (Грке, Цинцаре, а након 1718. и Румуне).

Карловци после 1688. године постају важно трговачко место на турској граници. Преко Карловца је сувоземним и воденим путем ишла траса трговине између Аустрије и Турске. Нарочито је била развијена трговина стоком и сеном, а карловачки трговци су се богатали, пре свега, куповином рогате стоке у Турској, а затим је извозили у

Аустрију, снабдевајући гарнизоне у Осијеку и Петроварадину.

Капела је дуго година била запуштена и у веома лошем стању. Како је финансирана на брегу који није потпуно стабилан, дошло је до оштећења на носивим и секундарним конструкцијама. Напрслине величине 3 до 10 *mm* могле су се уочити на ободним зидовима. Делови кровне конструкције су на местима прокишњавања пропали, те су замењени дрвеним елементима, а поцинковани лим бакарним на куполи и лантерни. Обијени су и поново малтерисани фасадни и унутрашњи зидови. Темели су заштићени од неповољног

утицаја атмосферских вода уређењем простора у широј зони објекта и израдом бетонских стаза и тротоара, као и извођењем система за прихватање и одвођење атмосферских вода са и око објекта. У ентеријеру су омалтерисани и окречени зидови, подигнуте камене плоче и изведени сви потребни слојеви и хидроизолација пода, потом су враћене оригиналне плоче делимично допуњене новим. Уведена је нова електрична инсталација са савременим светлећим телима.

Пројектом обнове и презентације Капеле мира предвиђено је представљање догађаја путем холографске, тродимензионалне илузије потписивања мира, у средишту унутрашњег простора.

ЗАШИС

О СПОМЕН ПЛОЧИ КРАЉУ АЛЕКСАНДРУ ПРВОМ

Када је у Карловцима постављена спомен плоча краљу Александру, још су била жива сећања на његове боравке у том месту, који су већином били од историјског значаја.

Карловци су до пресељења Патријаршије у Београд 1936. године били њено седиште, место одржавања састанака Светог Синода и Архијерејских сабора и све везе Круне и Владе са Српском православном црквом ишле су тада преко Карловаца. Спомен плоча је постављена на десном стубу капије главног улаза у зграду Патријаршије кроз који је краљ пролазио када је био дочекиван и испраћиван. Повод за постављање спомен плоче била је крајева трагична погибија у Марсеју, 9. окто-

бра 1934. године, која је дубоко ожаљена у Карловцима.

Његов први долазак у Карловце 25. јула 1919. године била је тријумфална посета победника из првог светског рата, који је донео слободу нашем народу. Александар је, тада још престолонаследник, долазећи из правца Новог Сада у отвореном аутомобилу, праћен коњицом краљеве гарде, прошао кроз Карловце искићене заставама, одушевљено поздрављен од народа. Пред Саборном црквом дочекао га је администратор Патријаршије епископ Георгије Летић, јер је Српска црква после смрти патријарха Лукијана Богдановића 1913. остала током Првог светског рата обесправљена и без патријарха, све до њеног уједињења у новој

Разгледница
- Александар Карађорђевић

држави. Током тог боравка, краљ је у Патријаршији примио више делегација и друштвених представника, посетио Католичку цркву и Гимназију, као и Капелу мира.

После споразума са Владом Краљевине СХС Васељенска патријаршија је марта 1920. одобрила да се све православне цркве, односно епархије, које су се нашле у заједничкој држави, уједине у аутокефалну Српску православну цркву. Томе су претходиле две конференције православних епископа: у Карловцима 1918. и у Београду 1919. године. Уједињење у једну Српску православну цркву својим указом јуна 1920. године признао је престолонаследник Александар у име краља Петра Првог. Свечана обнова Српске патријаршије

Долазак краља Александра Карађорђевића у Карловце 1919. године

Краљ Александар Карађорђевић

је проглашена у Карловцима 12. септембра 1920. године на заседању Архијерејског сабора у Уједињене српске цркве у саборној дворани Патријаршије у присуству регента Александра. Потом су на Благодаренју у Саборној цркви били присутни регент Александар, чланови Владе, представници грађанских, војних и цивилних власти, представници осталих вероисповести: надбискуп Хрватске, Словеније и примас српски – надбискуп барски, бискуп гркокатолички и ра-

бин ешкенаски. Те јесени је изабран за патријарха архиепископ београдски и митрополит српски Димитрије са седиштем у Сремским Карловцима. У сећању Карловчана остала је посебно последња краљева посета патријарху Варнави 10. јуна 1934. године. Тада је краљ Александар долазећи у отвореним колима прошао кроз шпалир грађана и учесника који су га засипали цвећем, од Горње цркве до Патријаршије. Очевици се сећају да је краљ први пољубио патријарх у руку, што му је овај

узвратио, а потом су се загрлили. Нису знали да је то био њихов опроштај, јер је те јесени краљ Александар погинуо приликом званичне посете Француској.

Спомен плоча је постављена око две године после краљеве смрти. Поставило ју је Национално просветно друштво „Карађорђе“ из Сремских Карловаца, чији председник је био др Јован Поповић, лекар. На бронзаној плочи била је у барелефу глава краља Александра, а испод ње цитат: „Благо томе ко довјек живи, имао се рашта и родити“. Затим следи текст: Витешком краљу Александру Првом Ујединитељу за успомену на последњи боравак у нашем историјском граду Срем. Карловцима 10. VI 1934. г.

Ову спомен плочу, уз одобрење и потпору Њ. Св. патријарха српског Варнаве, поставља ЈНО „Карађорђе“ са заветом чуваћемо Југославију!

Освећење спомен плоче извршио је старешина Саборне

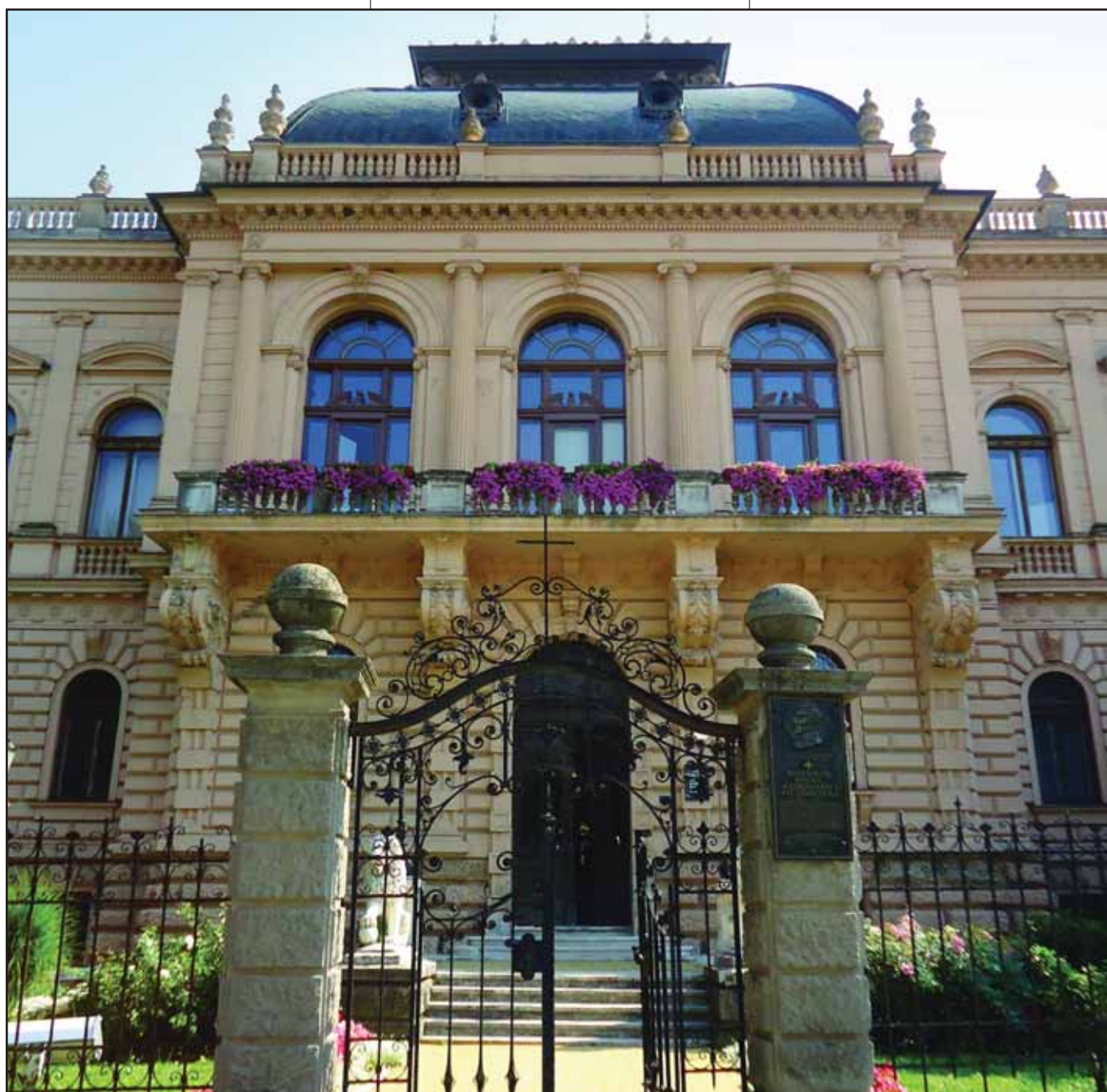
цркве прота Живко Тедић у присуству викарног епископа Саве Трлајића и изасланика Краљевског намесништва. На тргу испред Патријаршије био је окупљен велики број грађана.

Складно обликована и на правом месту постављена, спомен плоча је годинама подсећала на краља Александра и његове везе са Карловцима. Нажалост, одмах после освајања Краљевине Југославије од стране Немачке и оснивања Независне државе Хрватске, спомен плоча је ски-

нута са стуба 13. априла 1941. године. Од тада се она више није спомињала и може се рећи да је заборављена. Међутим, тај догађај је означио почетак прогона и геноцида над српским народом, његовом црквом и културно-историјском баштином. Настало је време страдања, логора, прогона и избеглиштва. Југославија за коју се борио краљ Александар није сачувана. Они који су се за њу борили издани су и завршили на Јадовну, у Јасеновцу и другим стратиш-

тима.

Нека нам поводом годишњице од погибије краља Александра овај запис о уништеној и заборављеној спомен плочи и њена сачувана фотографија подсети на део наше историје који се одвијао у Карловцима, на њихово „златно доба“, али и на трагичну судбинску повезаност краља Александра и његовог народа.

СРПСКА МАНАСТИРСКА ШТАМПАРИЈА

Врло брзо по проналаску штампе, крајем 15. и током 16. века, српски монаси су покушавали да по манастирима у Србији и Црној Гори отворе штампарије за штампање црквених књига. Први српски штампар био је јеромонах Макарије, који је за време зетског владара Ђорђа Црнојевића, на Цетињу штампао четири књиге (између 1493-1495. године).

Патријарх Георгије Бранковић је увидео неопходност отварања једне званичне црквене штампарије. Своју замисао је одлучио да оствари уз помоћ манастирског новца. На збору манастирских настојатеља Карловачке митрополије, одржаном у манастиру Гретегу 10.(23) маја 1893. године, под председништвом патријарха Георгија Бранковића, донете су две одлуке: да се оснује монашка школа у манастиру Хопово и „да сви манастири у српској православној Митрополији Карловачкој из манастирских средстава заједнички купе једну добро

уређену штампарију у којој ће се штампати нарочито црквено-богослужбене и школске књиге, као и званичне тисканице наших нар. цркв. автономних власти дотле, док не би сабор одлучио да трошком нар. цркв. фондова купи нар. црквену штампарију, у којој би се штампала званична издања свих нар. Цркв. Автономних власти“.

Да би се одлука о куповини манастирске штампарије брже и лакше извезла, закључено је на овом збору да манастири Гретег и Беочин, који располажу са потребном свотом готовог новца, купе штампарију, а да остали манастири касније исплате сразмерно подељен новац. На тај начин би штампарија постала својина свих српских православних

Димитрије Руварац

Корице извештаја Српске православне богословије за школску 1939/40. годину штампаној у Српској манастирској штампарији

манастира у митрополији Карловачкој.

Настојатељи манастира Грегтега и Беочина, архимандрити Иларион Руварац и Платон Телечки, купили су у Новом Саду 18. Јуна (1. Јула) 1893. године. Штампарију доктора Стевана Павловића и Луке Јоцића. Штампарија је купљена за 12.250 форинти (26.500 круна) и у Новом Саду је грунтовно уписана као својина манастира Грегтега и Беочина, као трговачко-обртничка фирма под називом „Српска манастирска штампарија“.

Штампарија је била под врховном управом патроната јеромонаха и катихете српске новосадске гимназије Михајла

Миловановића, који је ту дужност обављао од 1. јула 1893. до краја 1894. године. Затим је, одлуком патроната монашке школе, за управитеља постављен парох бачиначки и уредник Српског Сиона, јереј Јован Јеремић. Он је управљао штампаријом од 1. јануара 1895. до краја септембра 1899. године.

У време управитеља Јеремића, априла 1895. године, штампарија је из Новог Сада пренета у Карловце и уписана је под истим именом код краљевског судбеног стола у Митровици. Била је смештена у једној згради на данашњој пијаци, која је припадала архијерејском фонду (данас више не постоји).

Особље Српске манастирске штампарије

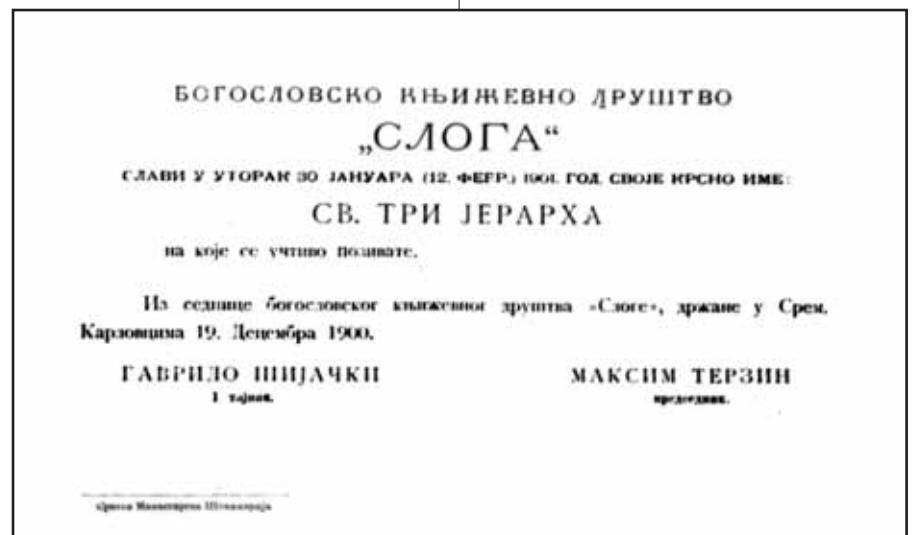
Позивница за концерт, 1928. година

После оставке Јована Јеремића, тада већ карловачког протопрезвитера, на место управитеља постављен је парох земунски, протојереј Димитрије Руварац, који је штампаријом управљао до септембра 1907. године. На темељу овлашћења добијеног од српског народно-црквеног сабора, повереници саборског одбора др Жарко Миладиновић и др Јован Радивојевић-Вачић сменили су Димитрија Руварца и поставили за привременог управитеља Мату Косовца. Овај поступак

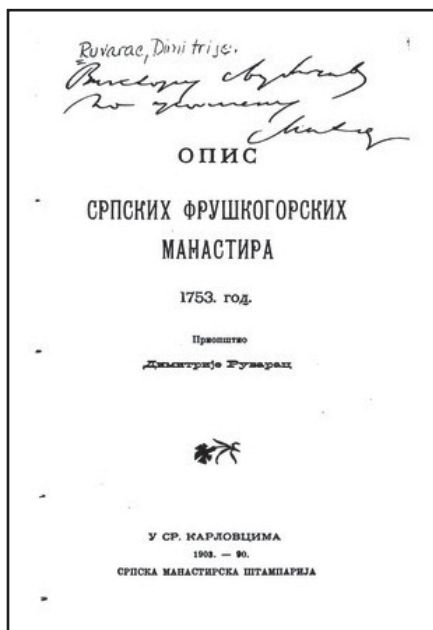
одобрио је саборски одбор својом одлуком од 23. августа (6. септембра) 1908. године, а Српска

вереника Руварац одговорио да неће дати никакав извештај ни објашњење, одузето му је звање управитеља Српске манастирске штампарије.

Патронат семеништа манастирских питомаца поднео је, после тога, тужбу суду против саборског одбора, јер је сматрано да је штампарија његов посед, иако је основана из манастирских добара која нису била својина патроната. На основу судске одлуке штампарија је предата на управу овом патронату, који је за управитеља поново поставио Димитрија Руварца. Тада је штампарија добила назив: „Штампарија семеништа

Позивница за крсну славу, 1900. година

манастирска штампарија као српско православно народно-црквено добро подвргнута је управи и контроли саборског одбора. Наиме, сукоб је настао око штампаних књига које је Димитрије одбио да преда, по упутству патроната семеништа манастирских питомаца, повереницима саборског одбора. Пошто је на поновни позив по-

манастирских питомаца“.

Цар Франц Јосиф I својом одлуком од 28. марта 1908. године потврдио је статут о управи, надзору и употребљавању манастирских и народно-црквених добара, као и о дотацији манастирских калуџера у оквиру српске православне Митрополије Карловачке. На основу неколико прописа поменутог статута, са-

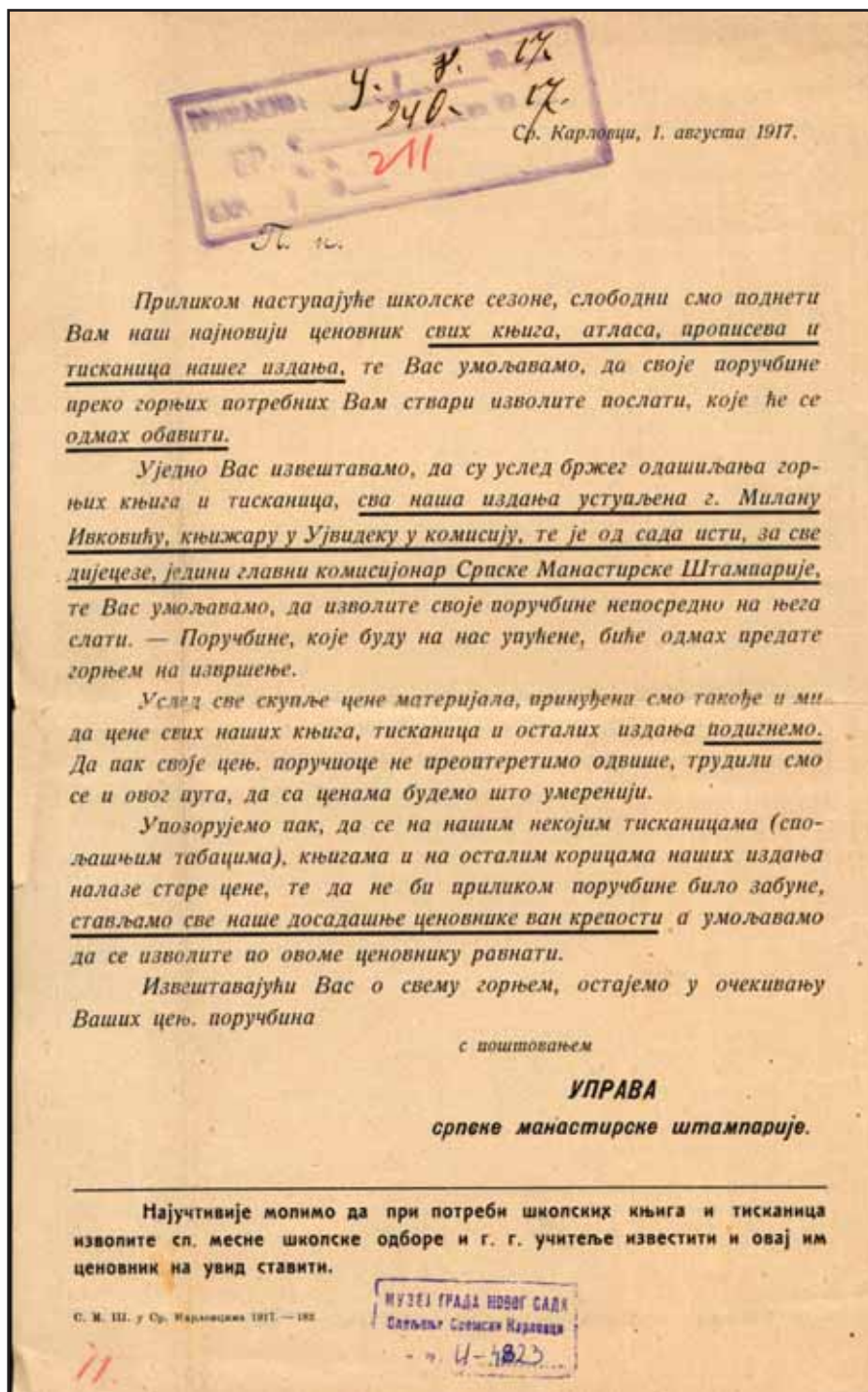
борски одбор је преузео кораке да преузме управу над Српском манастирском штампаријом. Краљевски угарски министар – председник наредио је да се штампарија преда саборском одбору, што је и учињено 3. јула 1908. године. За привременог управника постављен је Мата Косовац, до 27. септембра (11. октобра) 1908. године, када је постављен Мита Клицин, управитељ и учитељ Српске народне школе у Вршцу.

На основу члана 18. Статута о управи манастирским добрима, штампаријом је требало да управља управник по упутствима саборског одбора, а под надзором надзорника народно-црквених добара. У овом тексту поменули смо само неке од њих.

У то време у штампарији је радило десет слагача, један машиниста, један ложац, двојица књигоvezачка помоћника, шесторо шегрта, петоро радница и један послужитељ.

Пред Други светски рат штампарија мења назив у Патријаршијску штампарију. Усташке власти су је 1941. године конфисковале, тако да је за време рата радила под посебним комесаријатом, да би 1946. године била укинута и однета из Карловаца. Под некадашњим називом штампарију је 1996. године обновио епископ сремски господин Василије, а била је смештена је у старој згради митрополијског двора.

Ова штампарија је издавала изузетно важна дела и часописе, од којих се многа данас чувају у карловачком Музеју.

Обавештење управе Српске манастирске штампарије, 1917. година

СРЕМСКИ КАРЛОВЦИ У ВЕЛИКОМ РАТУ

Сремски Карловци су били политичко и духовно средиште Срба у Аустроугарској монархији, седиште српских митрополита од 1713. године и српских патријарха од 1848. године, те центар српске просвете и културе. У првој деценији XX века у Аустроугарској монархији лагано се мења однос према Србима. Одлуком цара Фрање Јосифа од 11. јула 1912. године укидају се остаци српске аутономије, уводи се мађарски језик као званични језик у општој и обавезној употреби, а истовремено се врши притисак на Српску православну цркву. Уз све то, победа српске војске у балканским ратовима против Турака и Бугара, те територијално проширење Србије и Црне Горе на Санџак и Вардарску Македонију повећава антисрпско расположење у монархији, не само према Србији већ и према српском народу у целини. Посебно су аустријске власти биле подозриве према Србима у Босни и Херцеговини.

У Сремским Карловцима овај процес осетио се и много пре мистериозне смрти српског патријарха Лукијана Богдановића у аустријској бањи Бад-Гастајн, а радило се, по свему судећи, о убиству у предвечерје рата, који је већ неколико претходних година планиран и припреман против Србије. Патријарх Лукијан је сахрањен

у Карловцима 2. новембра 1913. године у крипти Горње цркве, уз присуство многобројних

грађана. О томе нам сведочи и савременик ових догађаја, хроничар Тома Искруљев: „Већ

уочи мобилизације послат је овамо као полицијски чиновник Артур Валка, са задатком да у Сремским Карловцима одржава ред, а народ да држи у потпуној покорности према Аустроугарској царевини. То све има да се спроведе страхом и прогањањем, гвозденом руком и кундаком, јер су Сремски Карловци били на гласу као место нарочито одушевљено за уједињење са Србијом, што је запажено приметно приликом сахране пок. Лукијана Богдановића, патријарха српског. Свет је тим поводом френетички поздрављао изасланика српске Владе, генерала Божу Јанковића, сав вагон му је искитио цвећем и испратио га на станицу најродољубивијим песмама, док заступника аустријског цара, подмаршала Адолфа и барона Ремен-Ба-ренселда нико није ни гледао. Злогласни полицајац Артур Валка приказивао је властима Сремске Карловце као опас-

но и бунтовно место, које свој бунтовнички дух повлачи још од 1848. године. На овај начин он је код власти истицао свој значај, правдао свој бедни поступак и приказивао се као једини спасилац аустроугарске државне идеје у Сремским Карловцима.

Са друге стране, пажња власти је на Карловце као истакнуто српско место почетком рата, усмерена и због близине фронта. Зато су Карловци већ на почетку рата приметно осетили тежину ратног стања и нарочито искусили бес аустро-мађарских војних власти, чије је седиште било у Петроварадину, а у тврђавски рејон спадали су и Карловци. Одмах након што је Аустроугарска објавила рат Србији 28. јула 1914. године, отпочело је у Срему прогањање, хапшење, злостављање и убијање Срба, такође грађана Аустроугарске монархије. Догађаји у Сарајеву снажно су утицали на живот и судбине Срба у Монархији. Ос-

тио се страх, али и подозрење према српском живљу. Власт у Карловцима била је конституисана према бројном односу католичког и православног становништва, па су према томе већина градских заступника били Срби, а на месту градоначелника налазио се Душан Милић, иначе толерантан угледан политичар са доста искуства. Милић поводом ових догађаја шаље 3. јула 1914. године хитан допис бану у Загреб, у којем стоји: „Главно заступство у Сремским Карловцима из оvdје данас одржане изванредне Скупштине једнодушно изјављује своје најтоплије саучешће поводом смрти прејаснога престолонаследника Фрање Фердинанда његове му војвоткиње Хофенберг, најоштрије осуђујући гнусни атентат, те моли вашу преузвишеност да на подножје превишњег престола благо изволи подастрети израз наше непоколебиве верности и ода-

ности.“ Истог дана донета је одлука да се сутрадан, 4. јула, у суботу, одржи у Саборној цркви у Карловцима, у 11 сати пре подне, парастос у спомен душама покојника, његовог царског величанства, надвојводе Фрање Фердинанда, и њене висости, војвоткиње од Хохенбурга. У потпису је епископски викар Иларион. У истом тону известио је Градско поглаварство

Жупни уред у Карловцима, на чијем се челу налазио Вилим Бич: „Сутра, у суботу 4. јула 1914, пригодном тешке и

жалосне смрти њ. е. и кр. висости, надвојводе и наследника престола Фрање Фердинанда, и његове прејаке супруге Софије, војвоткиње Хохенбурга, одржат ће се у Жупној цркви у девет сати прије подне свечане задушнице.“ Затим је Градско поглаварство обавестило институције и становништво, а посебно се у овом обавештењу „умољавају“ градски заступници и становници да свечаним задушницама присуствују у католичкој цркви од девет часова, а у православној од једанаест часова.

ПОЧЕТАК РАТА

О данима почетка Великог рата и догађајима који су наступили у Карловцима говорила је чувена професорка Карловачке гимназије и хроничарка, Теодора Мајица Петровић, која је 1914. године имала 16 година и тек је била завршила четврти разред Гимназије: „Добро се сећам тога лета када је рат отпочео. Летина је понела као никада раније. Нарочито је воће родило, у толикој мери да људи нису знали шта ће са њим. И поврће је родило такођер. Читава брда воћа и поврћа закрчила су целу пијацу. Та злокобна 1914. година остала је упамћена по том преобиљу воћа и поврћа, па су наши људи овде, кад год би година била родна, говорили: „Сачувај нас, Боже, тако родних година, то не слути на добро.“ Још нисмо били дошли к себи од узбуђења због Сарајевског атентата, кад непун месец после тога (23. јула 1914) дознамо за аустријски ултиматум Србији. Нико од нас није посумњао у то да ће га Србија одбити, јер су је неке тачке ултиматума понижавале и њен суверенитет ниподаштавале. Оно неколико дана док се грозничаво чекало на њен одговор, шапутало се на све стране да је рат неизбежан, што је доказала и мобилизација, која се на брзину спроводила. Добош се чуо по свим улицама, а велики плакати, полепљени по улицама, саопштавали су појединости о општој мобилизацији. Нисмо дуго чекали ни на објаву рата, а одмах потом настала је интернација. Какав се критеријум при том примењивао, није ми било познато. Одвођени су сељаци и интелигенција, и ђаци, и сиромашни и имућни. Све је зависило од тога ко се коме замерио,

Арад - логор

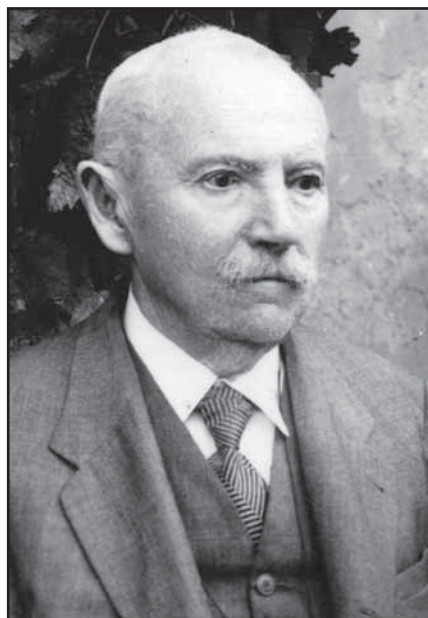

а разни потказивачи, доушници и денуцијанти дочекали су тим околностима својих пет минута. Неки су се од њих чак и јавно хвалили кога су све потказали и кога ће још, и нико није био сигуран да ће ноћ дочекати код своје куће, својој постељи. Сви ухапшени били су првобитно затворени у судски затвор, у згради Магистрата.“

У целој монархији, па и у Карловцима, отпочела је мобилизација. Ажурирани су спискови војних обвезника са тачно одређеним местима јављања. Ако је неко недостајао, слати су хитни телеграми ради његовог проналажења.

Евиденције су вођене детаљно и при томе се јављала потреба да се о сваком појединцу води нарочита брига да доспе у јединицу и на фронт. Оваква ревност већ је на самом почетку рата изазвала велико подозрење регрута у монархији. Јављају се разни проблеми који су пали на терет тадашњих локалних власти. Тако Градско поглаварство у Карловцима покреће следећу акцију: „Ово градско поглаварство је покренуло акцију за сакупљање добровољних прилога за оне породице чији су чланови у војску позвани, а оне су остале у највећој беди. Известан део новца је већ сакупљен, па да би се могао што праведније изделити, именујем у ту сврху Одбор који ће поред мене тај посао обављати. У тај одбор именујем господу градске заступнике: Стефана Штрасера, Милоша Цветића, Винка Ловрековића, Ђуру Филиповића и Александра С. Грбића, градскога канцелисту, те их молим да изволе сутра, дана 4. августа 1914. у 11 сати пре подне у моју канцеларију неизоставно доћи. (У потпи-

су: градски начелник Милић)“ Иако се на први поглед чинило да је „моћна“ Аустроугарска монархија економски снажна и добро уређена држава, очигледно је да ни она није била довољно припремљена за вођење рата, нарочито у дужем периоду. Новаци или регрути из Карловаца били су махом земљорадници и виноградари. Њихове руке биле су неопходне у вођењу домаћинства и њиховом економском опстанку. Зато се већ на почетку рата осетила економска беда и прикупљају се добровољни прилози.

Mr Стефан Штрасер

Било је и ретких светлих примера у овим, по Србе, веома тешким данима. Свој примеран однос према православним суграђанима исказао је католички жупник Вилим Бич. Када је после Сарајевског атентата настао општи хистерични погром над православцима широм Аустроугарске монархије, лето 1914. године, једна група карловачких Хрвата и Немаца планирала је да изврши погром над карловачким Србима. Вилим

Бич је, сазнавши за то, сакупио одане вернике и драматичном говору се енергично супротставио њиховим намерама, те успео да их од тога одврати.

Рат са Србијом за војни и политички врх дунавске царевине требало је заправо да буде казна на експедиција која ће трајати, претпостављали су у аустроугарском Генералштабу, највише до три месеца. Директиве које су упућене официрском кору биле су у том духу. У упутству Генералне команде Деветог корпуса аустроугарске војске каже се:

„...Србија је непријатељска земља чије је становништво испуњено фанатичном мржњом против нас, земља у којој су мучка убиства не само допуштена, већ се и славе као херојски чин... Било каква хуманост и мекоћа срца према становништву Србије је недопустива.“ Овај став био је још и један од мекших у односу на оно што је преносила аустроугарска штампа о Србима, све са карикатурама и исмејавањем на рачун једног народа. Време ће ускоро показати сасвим другачију слику и Европи и свету, али ће, захваљујући већ поменутом ставу тадашњих првака и интелектуалне и војне елите у Аустроугарској, бити плански изведени ужасни злочини над невиним становништвом мале суседне државе.

Било је и прилично непредвидивих и чудних догађаја почетком и у току рата, што је српски народ у монархији, као грађане исте државе, доводило у прилично неугодне ситуације. Тако Градско поглаварство у Карловцима извештава 16. августа 1914. године: „Предстојништво кр. котарског суда у Карловцима: Данас, 16. августа 1914. године, после св. литургије, око де-

сет и по сати пре подне, служиће се у Саборној (Николајевској) цркви свечано моебствије за победу славнога оружја наше храбре војске. О чему се часни наслов овим службено извјешћује, са молбом да овој свечаности присуствује.

(У њојшису: градски начелник Милић.)

Посебно је занимљив допис који гласи: „Градско поглаварство у Сремским Карловцима. Сремски Карловци 2. просинца (децембра) 1914. Сутра дне, 3. о мј. служит ће се свечана миса захвалница за побједу нашега оружја пригодном заузећа Београда у овдашњој римокатоличкој цркви у десет прије подне, а у овдашњој православној Саборној цркви у 11 сати прије подне.

Умољава се предсједништво да изволи с подређеним особљем (члановима) тој свечаности у свечаном одјелу присуствовати.

(У њојшису: кр. владин њовјереник – њојшис нечишак)“

О шефу полиције Артуру Валку, Теодора Петровић је записала: „Био је страх и трепет за све Карловчане“. Аустроугарска још није ни објавила рат Србији, а Валка је наредио да се ухапсе грађани, Срби.

Сви ухапшени спроведени су у Петроварадин и затворени у тврђаву, а одатле су у пратњи мађарских војника одведени у заробљеништво у Арад. За време спровођења до Арада ухапшенима нису давали ни воде ни хране, а том приликом су тучени и шиканирани од службене пратње. На успутним станица-

ма ухапшени су представљани као „србијанске комите“, гурали су им главе кроз прозоре како би их становници ових насеља, Мађари и Немци, тукли, пљували, чупали им браде (пошто је међу затвореницима било свештеника) бркове и косу. После вишемесечног боравка у затвору у Араду умрли су Алекса Грбић и брат му Милан, те Стеван Поповић, професор – отац др Лазе Поповића, оснивача и старешине Српског сокола у Карловцима. Сви свештеници су после 11 месеци мучења из Арада упућени у интернацију, у манастир Гомирје. Свештеник Гига Јовић тешко је оболео, умро је на путу и сахрањен је у Огулину. Остали затвореници су из Арада упућени у интернацију у Сомбор, Копривницу, Осек, или су били упућени у војску.

Арад - логор

Милан Недељковић, Јаша Томић и др Ђорђе Красојевић

Месец дана после првих хапшења наредио је Валка да се ухапси и др Ђорђе Красојевић, адвокат, председник српске Народне радикалне странке у Војводини. Ухапшени су били и Душан Котур, учитељ певања у Гимназији; Пера Лукач, велепоседник, и многи други. Политичар др Ђорђе Красојевић спроведен је у Пешту, а остали грађани у Каменицу, Суботицу, Самобор, Копривницу итд. Тадашњи градски начелник Душан Милић је под притиском 30. новембра 1914. године у просторијама Магистрата предао власт владином поверенику за град Сремске Карловце, др Драгутину Павлинићу. Дакле, извршну власт је преузео Хрват, али је ипак у периоду од 1915. године па до краја рата власту Карловцима била формирана тако што је за градског начелника прво постављен Србин „од поверења“, Грбић С. Александар. Од 23. фебруара 1915. године нови краљевски коктарски повереник је Драган Албрехт, а управитељ редарственог повереништва (шеф полиције) и надаље је злогласни Артур Валка. Почетком рата и Карловачка гимназија није радила, а њени, за војску дорасли ученици, упућени су у касарне. Почетком Првог светског рата, 1914.

године, све српске институције у Карловцима биле су затворене, од Српске читаонице до Карловачке гимназије. Читаоница је, поред тога што је била затворена, и девастирана. Сагласно са објавом Земаљске владе у Загребу, Одјела за богоштовље и наставу, од 24. августа 1914. године, објављеној у Народним новинама истог дана, патронат Карловачке гимназије је одредио да се почетак школске 1914/15. године одложи на неодређено време. Поновни и накнадни испити,

УПРАВНИК ГРАДА СРЕМСКИХ КАРЛОВАЦА.
 Број 4715/1913. Ср. Карловци, 6. децембра 1913.
 Позив
 Част ми је све чланове народног већа као чланове градске управе на седницу која ће се одржати 7. децембра 1913. у 3 сата по подне --
 Управник града: *Medeljko*
 UPRAVNIK GRADA SRMSKI KARLOVACA.
 Broj 4715/1913. Sr. Karlovci 6. decembra 1913.
 P O Z I V .
 Čast mi je sve članove narodnog veća kao članove gradske uprave na sednicu koja će se održati dne 7 decembra 1913. 3 sata po podne --
 Upravnik grada: *Medeljko*

Dr. Juraj pl. Raškač	<i>Juraj Raškač</i>
Dr. Stjepan Simeonovič Čokić	<i>Stjepan Čokić</i>
Jovan Živković	<i>Jovan Živković</i>
Vilim Viš	<i>Vilim Viš</i>
Pera Kostić	<i>Pera Kostić</i>
Milom Цветић	<i>Milom Цветић</i>
Matija Hang	<i>Matija Hang</i>
Franja Setler	<i>Franja Setler</i>
Stevan Straser	<i>Stevan Straser</i>
Milan Budačević	<i>Milan Budačević</i>
Anton Hošik	<i>Anton Hošik</i>
Stevan M. Janковић	<i>Stevan M. Janковић</i>
Stevan S. Janковић	<i>Stevan S. Janковић</i>
Dr. Ljudevit Auer	<i>Dr. Ljudevit Auer</i>
Pavle Miljušević	<i>Pavle Miljušević</i>
Dušan Kotur	<i>Dušan Kotur</i>
Mita Čobanić	<i>Mita Čobanić</i>
Ђорђе Геренчевић	<i>Ђорђе Геренчевић</i>

Позив за седницу Народног већа

испити зрелости и закључни испити биће одржани у прописаном року у месецу септембру. Школске 1914/15, 1915/16. и 1916/17. године Карловачка гимназија и Богословија нису радиле, док је зграда Гимназије предата војсци на употребу.

Карловачки соколи, а и соколска организација уопште, били су стално, од свога оснивања 1904. године, под будним оком царске полиције. Крајем 1912. године, после првих српских победа у балканским ратовима, аустријске власти забрањују рад соколских друштава, па и Карловачки соко престаје са радом у периоду од 29. децембра до 14. фебруара 1914. године. Одмах почетком рата ухапшен је др Лаза Поповић, оснивач Српског сокола, заједно са својим другом и сарадником, вођом Карловачког сокола, Миланом Теодоровићем.

Мирон (Николић)

Током рата започета је у целој монархији права кампања прикупљања бакра, никла, мједи,

бронзе итд. Осванули су током 9. марта 1916. године по целим Карловцима „позиви“ на продају у ратне сврхе употребљених предмета. „На темељу наредбе кр. уг. министра за земаљску одбрану од 29. просинца 1915. године, број 19267/пр. 20. б. имаду између скупина обвезника у трупама под I и II споменути обвезници ниже наведене ковне предмете према упутству надлежному за преузимање предати у време и на место преузећа где повјереништво одреди. Обвезаним особама своје кућне предмете у заказаном дану добровољно продати „ковном средишту земаља свете круне угарске дионичком друштву“ као и купцима који имаду мандат истога.

После победе на Церу 27. августа 1914. године покренула је Врховна команда српске војске офанзивне акције против аустроугарске војске. Након краће припреме, јединице прве армије су 6. септембра 1914. године под борбом прешле Саву, учврстиле се на левој обали реке и извршиле продор у Срем. Упад на територију Монархије био је део припреме операција против аустроугарских армија концентрисаних уз Дрину. Истог дана када су српске јединице „форсирале“ Саву, на западном фронту отпочела је битка на реци Марни, док су се на источном ратишту одигравале последње борбе код Горотка, у тзв. Галицијској операцији. Српска офанзива настављена је након краћег застоја изазваног недостатком опреме пре свега понтонских мостова и сл. Убрзо су трупе прве армије ушле у Земун, запоселе Нову Пазову, дошле надомак Руме и Инђије. Истине ради, ову офанзиву су пратили велики губици, недо-

статак адекватне војне опреме, артиљерије и муниције, а ускоро и појава најопаснијег непријатеља, пегавог тифуса.

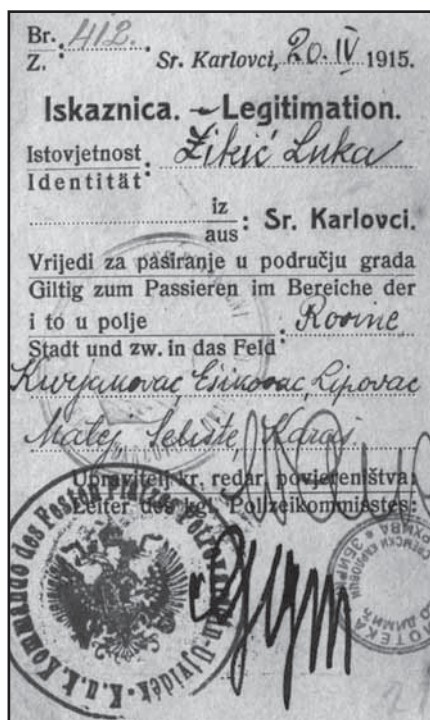
Када је српска војска, септембра 1914. године, почела гонити поражену Поћеракову армију и када је прешла у Срем, извршена је 12. септембра 1914. године насилна евакуација целокупног карловачког становништва, у року од свега неколико сати.

Теретним лађама са карловачког пристаништа грађани су пребачени у Ковиљ, па су под стражом држани у две ковиљске гостионице. Војници злостављају појединце, па тако проту Јована Јеремића пљују и вуку за браду. Ту је, међу интерниранима, Данило Пантелић, архимандрит манастира Гргетг. Након што се српска војска повукла из Срема, карловачко становништво враћено је у своје место преко Новог Сада. У току рата скинута су и звона са свих православних храмова, па чак и са патријаршијске цркве највеће звона, прозвано међу Карловчанима „бимба“. Ово је звоно разбијено и однесено у деловима у неку од ливница за израду оружја и муниције. Један део овог звона чувао је наставник историје Богдан Поповић.

Ђирилица је била забрањена, а о томе сведочи и Теодора Петровић: „Поштанске карте биле су цензурисане од стране војне цензуре. Цензурисана је и сва приватна пошта. Карте писане ћирилицом одмах су уништаване, а место писама уручивани су нам само празни коверти. На расеченом месту коверта прилепљена је лепљива трака са одштампаном напоменом: Ухићено због ћирилице.“

Списак војних обвезника у Карловцима састојао се од око

900 мушкараца, разврстаних у I, II и III позив или „добни“ разред. Подељени су на домобране, пучке усташе и стајаћу војску.

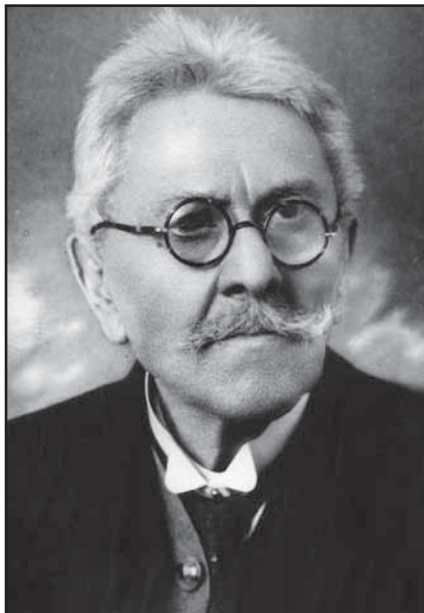

Рат је са собом доносио посебну атмосферу несигурности међу грађанством, без обзира које су нације или религије били. Услов опстанка било је да домаћинство има радну снагу и домаћина, јер је огроман део становништва живео од пољопривреде, тј. виноградарства, винарства и делом од сточарства, рибарства и пчеларства. Један део, онај мањи, живео је од службе у карловачком Магистрату, били су професори и чиновници у Гимназији, Богословији, у администрацији Патријаршије, учитељи и послужитељи у Основној школи, градској болници и сл. Одлазак на фронт или у војне јединице ван бојишта остављао је домаћинство без потребне радне снаге, што се није могло компензовати ни ангажовањем заробљеника током рата. Главна вучна снага били су коњи и

волови, а за њих је требало припремити храну и неговати их. Многа су домаћинства крај рата, и поред какве-такве државне потпоре, дочекала „на просјачком штапу“.

КАРЛОВЧАНИ У АУСТРО-УГАРСКОЈ ВОЈСЦИ

У Карловцима је све до краја 1917. године радио само један лекар, др Александар Данкуц. Зграда Гимназије била је пуна војска и по улицама Карловаца могли су се чути језици свих народа који су живели у Аустроугарској монархији.

др Александар Данкуц

Наши су се људи, хтели-не хтели, морали одазвати позиву у војску. То није важило само за оне из првог позива, него и на нешто старије мушкарце који су повремено били позивани на „супервизитацију“.

Једна сачувана фотографија из 1916. године, која се налази у збирци Карловачког музеја, приказује бербу у винограду Марка Поповића Смотре, а по-

ред надничара ту су и заробљени руски војници. Доказе за учешће руских заробљеника, који се у Карловцима појављују као активна радна снага, нашли смо и у архиву карловачког магистрата.

Карловчанима није било дозвољено да обрађују своју земљу у Јарковцима. Пустара Јарковци била је у површини од 4.115 катастарских јутара. Јарковце су морали Карловчани издати 1915. и 1916. године у закуп „краљевској господарској управи етапног заповједништва војске балканских војних сила на закупнину од 43 круне по јутру“. Видимо да је свака карловачка „нумера“, тј. кућа којој су припадала четири јутра у Јарковцима имала не тако велики, али у ово ратно време значајан приход.

У Карловцима су накратко, средином октобра 1916. године, били смештени ратни извештачи из Аустроугарске, Немачке, Белгије и Холандије. На адресу кр. редарства, повереништва у Сремским Карловцима, стигао је допис од стране Стана ратних извештача у којем се предлаже листа смештаја истих: „Дне 15. листопада т.г. у осам сати у јутро јављено ми је од ц.и.кр. постајног заповједништва у Сријемским Карловцима да ће Стан ратних извјеститеља стићи у Сријемске Карловце, те се умољава за 45 ратних извјеститеља 30 момака и 3 аутомобила осигурати настамба. Тјekom данашњег дана дозначени су, међутим, стигли у 5 сати послије подне, достављено по заповједништву реченога стана ратних извјеститеља коначно установљена листина у Сријемске Карловце придошлих чланова ратних извјеститеља, као и исказ из којег је видљиво

раздиљење њихово по становима у Сријемским Карловцима.“

(У иошйису, Драјан Албрехт, повереник града Сријемских Карловаца)

Као привид толеранције између народа и конфесија у монархији, постојао је и у Карловцима Одбор Срба – грађана града Карловаца. На челу овог Одбора налазио се професор Милан Недељковић.

Један документ у вези са радом овог Одбора у овим злехудим временима привукао је нашу пажњу. Он гласи: „Славном кр. повереништву за град Ср. Карловци. Част ми је у име Одбора Срба, грађана града Карловаца, уљудно известити Вас да је скуп грађана Срба града Карловаца, на договору одржаном 5. децембра 1917, одлучио да прими на исхрану преко зиме 1917/1918. једну стотину православне деце из Босне и Херцеговине. Уједно учтиво умољавамо да приложену обавест и тон и средишном одбору за заштиту итд. припошлати изволите.“

С одличним шћовањем, за Одбор, М. Недељковић

Милан Недељковић

Број 15. Ср. Карловци, субота 24. новембра (7. децембра) 1918. Година I.

ГЛАСНИК – GLASNIK

Издаје одбор Народног Већа у Ср. Карловцима. Цена до краја год. К 5.— Поједини број 40 петара.

Свечано прокламовање народног јединства Срба, Хрвата и Словенаца

У Београд је ових дана стигло насланиство Народног Већа из Загреба. Иасланиство је одушевљено дочекано. На говор воје оааслана Народног Већа из Загреба, Др. Анте Павелића, у којем је најавио одлуку Нар. Већа, да се све југославенске земље уједине у једну државу под династијом Карађорђевић, Н. В. краљевић Александар одговорно је ово:

Ваш долазак у име Народног Већа Словенаца, Хрвата и Срба, достојног представника широке наше народне мисли, и наше саопштене весте историске одлуке од 24. новембра којом се проглашава државно уједињење свега народа и све наше мисле, намучене али славне отаџбине, испунило ме дубоком радошћу.

Примајући то саопштење, уверен сам, да овим чином испуњавам своју владарску дужност, јер њиме само привидом у коначно дело оно, што су најбољи синови наше крв, све три вере, сва три имена, с обе стране Дунава, Саве и Дрине, почели припремати још за владе блажене успомене кога деде Кнеза Александра I. и Кнеза Михаила, оно што одговара жељама и погледима кога народа, те у име Н. В. Краља Петра I. проглашава уједињење Србије са земљама независне државе Словенаца, Хрвата и Срба у јединство Краљевство Срба, Хрвата и Словенаца.

Овај велики историјски чин нека буде најбоља награда како прегнућу нашем и наших честитих другова у Народној Већу и свих наших сарадника који смелим препратом стресете са себе туђински јарама, тако високој и развијеној свети и поднесеним великим жртвама свих делова народа које Веће представља. Тако исто нека данашњи велики чин буде најдешчи менаџ на славним гробовима којих официра и војника падах за слободу и надиница кита на грудима њихових срећних ратних другова који са мном доживеше да извојују победу над силним непријатељем, за велику и племениту помоћ наших повојних савезника.

Славу задовбених победа деле са мном стари ратницима војници југославенских јединица у мојој војсци. Сви су они к вама похитали, а ви их дочекали онако, како се само браћа дочекују. Хвала на такој дочеку у име које војске, хвала вам на полету с којим исказујете поверење Краљевини Србији и њеном народу, моме улашћу оцу Неговом, Величаству Краљу Јефру I. и мени. Ја могу уверити вас и Народно Веће чији сте пуновољници, могу уверити сву вашу, славу моју браћу словеначку, хрватску и српску чину вољу и мисли представљаће, да ћу се и ја и моја влада, са свим оним што представља Србију и народ, увек и свуда руководити само дубоком, неомудушеном љубављу братскога срца према сваком интересу, према свим светљима младих душа ових у чије сте име дошли

к мени. У смислу жеља и погледа које сте ми изволели изложити и које ја и моја влада потпуно прихваћамо, влада ће одмах предузети, да се што пре оствари све оно, што сте исказали, како у погледу привремене и прелазне врилоде до састава и краја града велике уставотворне скупштине, тако за избор и састав ове. Веран примеру и завету које има од свог узвишеног родитеља, ја ћу бити краљ само слободним грађанима државе Срба, Хрвата и Словенаца, остатак узвек веран великим уставним, парламентарним и широко-демократским начелима заснованим на општем праву гласања. Тога ради ја ћу потражити вашу сарадњу за образовање владе, која ће представљати целу уједињену отаџбину, па ће та влада бити у сталној вези, напре с нама, доду с народним представништвом, с њим радити и неку одговарати.

С њим и с целим народом ова ће влада имати као први задатак постарати се, да с границе наше државе поудару с етнографским границама целокупног нашег народа. Заједно с њим имају велики напре с нама, доду с народним пријатељем и савезницима правдо проценти наше гледиште, јер оно одговара начелима који су сами прогласили и за чију су победу пролили толико скупе своје крви, те сам уверен да се дело ослобођења света неће окрвати предивањем под туђу власт толике наше честите, напредне и просвећене браће. Исто се тако надам да ће ти погледи добити нараза и у одукама саме владе Краљевине Италије јер ова има да за постанак свога бића завади тим истим начелима која су онако сјајно тумачили пером и делом њени велики синови прошлога столећа. Сметом слободно рећи да ће у поштовану тих начела и предања, у осећајима нашега пријатељства и доброга суседства талијански народ наћи више правог добра и безбедности него у остварењу орадаба Лондонског уговора, поднасаног бев нас и од нас никад не признатог, а у приликама кад се није предвиђала пропаст Аустро-Угарске, те је од онда многи некадашњи обавр постао безапремстан.

У томе и свеку осталом раду ја се надам да ће наш народ остати до краја сложен и моћан, да ће у нов живот ући веза и поносите чеза достојан постигнуте величине и среће која га очекује. Ја вас, поштована Господе Овасланици, молим да моју владарску реч и поздрав однесете свој мојој браћи широм наше слободне и уједињене Југославије.

Живео цео народ Српски-Хрватски-Словеначки!

Нека нам увек буде срећно и славно наше Краљевство Срба, Хрвата и Словенаца.

Јединствена држава

Сутра, у недељу звона ће у Карловцима необично свечано да звоне. Позиваће нас на свечано благодареније. Дело нашег потпуног народног уједињења и ослобођења довршено је. После многих

мука и напора, после многих наза, тешких бојева и патња, после крви и победе, дошла је слобода. Дошла је овако српска војска, први весници слободне. Знали смо, да смо сада слободни, да ћемо слободни за увек и остати. Остао је само још један посао, још једно велико дело да се срши, да будемо и уједињени сви Срби, Хрвати и Словенци. А сада је то довршено. Зато је наша радост бескрајна; зато ћемо сви сутра на свечано благодареније, да кажемо Богу своју хвалу, што је дао, да се створа јединствена држава Срба, Хрвата и Словенаца, и да га молимо за дуг живот и здравље аргво нашег владара, Петра I. Карађорђевића.

Било је међу нама и малодушних. Казали смо пре, да је стварање државе тежак посао. Не може се то у један дан да срши. Желили смо, да то буде што пре, да то буде одмах. Хтели смо, да настане наша јединствена заједничка држава већ онога часа, како смо угледали њезине најсмелије поборнике, хрбру српску војску. Хтели смо то, желели од срца, а разум нам је говорио, да сав тај посао не може да буде довршен у једном дану. Нестраљиви смо били, па разумемо малодушне, они су били прерано клонили, и мислили, да наша држава, јединствена и велика држава Срба, Хрвата и Словенаца, неће ни настати, кад није већ створена према дана.

Богода нас је. Били смо жалосни. Али смо ипак веровали исто тако, као што у летњи дан верујемо у сунце, које је над нама. И били смо решили, ако ће бити каквих запрека стварању наше јединствене државе, да ћемо радити даље, борити се све догле, док нам наше жеље не буду остварене. Вера је била велика у нама, ми нисмо ни за час клонули.

А сада ће звона свечано авонити. Свечано брујање њихово победничка је песма нашој вери. Веровали смо, да мора настати јединствена држава свих Срба, Хрвата и Словенаца под династијом Карађорђевића, и та је држава већ остварена.

У прошлу недељу (18. новембра I. децембра) потписали су опуномоћени представници Народног Већа свечану адресу и поделили у Престолонаследнику Александру, који је у име *Неговог Величества, Краља Петра I. свечано прогласио оснивање јединствене краљевине свих Срба, Хрвата и Словенаца*. Од тога часа постоји наша држава, а заједничка влада има да се именује сваки час од престолонаследника-регента. Ова заједничка влада биће одговорна заједничком народном представништву, у које улазе досадашњи народни

По списку који нам је данас доступан, види се да је у Карловцима боравило 324 особе, а у предмету стоји: прехрана дјеце грчко-источне вјере из Босне и Херцеговине.

ВЕЛИКИ ДАТУМ СЛОБОДЕ – 1918.

После тешких пораза аустро-угарске армије у Србији, у јесен 1914. године, смењен је до тада

„најспособнији“ царски генерал Поћорек, а за новог команданта балканске армије постављен је аустројски војвода Еуген Хабзбуршки. Већ крајем 1914. године он је стигао у Петроварадин, главну војну и стратешку тачку према Србији. Већ током наступајуће 1915. године ратне операције пренете су на српску територију. Петроварадин, Карловци и овај део Срема одједном се, заједно са Новим Садам, нашао у дубокој позадини ратишта.

Дочек српске војске у Карловце 1918.

Како је рат који се у почетку водио само против Србије прерастао у европски, а затим и у светски рат, војни транспорти који су се кретали преко Петроварадина почели су сада да се крећу не само према југу, већ и према северу и североистоку.

Петроварадински гарнизон, с обзиром да се сада налазио у дубокој позадини, крајем 1916. године почео се бројчано смањивати, па је већ почетком 1917. године постао вишеструко мањи него на почетку рата 1914. године. Ипак, огромне касарне нису никада, током целокупног трајања рата, остајале сасвим без војске.

Потребно је напоменути да је штампарија и књижарница Милутина Јанковића радила активно и у 1918. години. Налазимо документ упућен на Градско поглаварство у Сремским Карловцима, за чије је потребе

штампарија одштампала 300 великих плаката за манифестацију „Народни благодани”.

За време рата многе породице у Карловцима живе су од продаје како залиха вина и ракије тако и од производње. И поред огромне инфлације у

монархији, цене вина су се одржале. Најтраженији је, као и увек био Бермет.

Пошто се муњевито раширила вест о страховитом и брзом напредовању српске војске, дошло је до великог страха и панике нарочито међу петровара-

Дочек српске војске на Дунаву 29. октобра 1918.

Прва помоћ по завршетку рата 1918. – Болничарке и лекари

динским Немцима, који су убрзо сазнали и за велики народни збор у Загребу, који је био одржан 22. октобра 1918. године и на којем се захтевало раскидање свих веза са Хабзбуршком монархијом и стварање заједничке државе Јужних Словена. Недуго затим одржано је (29. октобра 1918. године) заседање хрватског Сабора, где је на предлог групе политичара, на чијем се челу налазио Светозар Прибићевић, проглашено отцепљење Хрватске из састава Аустроугарске монархије.

Теодора Петровић је у својим Сећањима, као очевидац, ове дане и догађаје овако описала: Најпре су почеле кроз Карловце да пролазе бескрајно дуге колоне сваковрсних возила: кола са арњевима, топовске каре са топовским цевима разних величина, ширине и домета, огромни камиони накрцани војничком одећом, алуминијумским посудама за воду, опасачима и безброј других ствари, и, што

*Милан Будисављевић,
професор Карловачке гимназије*

је главно, војници свих родова оружја и свих народа и народности, којима је ова трула држава дотле владала. По ондашњим проценама, дневно је кроз Карловце пролазило око 40.000 возила, а број војника није било могуће одредити.

Сва се војска кретала средином Карловаца, јер интернационални друм још није постојао. Колоне су се ретко овде задржавале. То су чиниле само када је војницима требало издати храну или када би превијали рањенике. То прво повлачење из Србије трајало је доста дуго, и по целу ноћ су одјекивали ударци коњских копита по прашњавом друму.

Павле Мишевић

Zapovjedništvo 28. dom. pješ. puk. SHS.

Br. 35/1918. p.lc.

Konačna otpustnica.

kojom se narodni vojnik р.и.в. Милан Недељковић
 1915-8986-401. родјен 1871. завичајан у опћини
г. Карловце котара г. Карловце
 земље Хрватска из свеже народне одбране SHS и бивше
 заједничке војске и бившег домобранства отпушта у своје боравиште
г. Карловце те није дужан ступити у икоју војску или ратну
 морнарицу, јер је четрдесету годину навршио.

Осијек, дне 11. јуна 1918.

Ишчекујући српску војску, чланови карловачког Народног већа у великим количинама растурали су штампане летке чији је наслов гласио: Добро дошли, наши ослободиоци! Али се ослободиоци још нису појављивали. Народно веће покренуло је и лист Гласник Народног већа, који је штампан наизменично ћирилицом и латиницом.

Историчар Коста Петровић је, по одобрењу Народног већа и уз помоћ карловачких грађана, основао Војну болницу у Карловцима. За председника Народног већа у Карловцима изабран је професор Карловачке гимназије Милан Недељковић, а за потпредседника Стеван Симеоновић Чокић, адвокат.

Уједно, са избором за председника Народног већа проф.

Милан Недељковић именован је и за управника града Карловаца. Интересантан документ је један званични позив који је управник града Милан Недељковић упутио 16. децембра 1918. године ради одазивања чланова на редовну седницу одбора Народног већа у Ср. Карловцима, која је одржана у уторак, 17. децембра, у 5 сати поподне. За дневни ред је било предвиђено: проглашавање разних наредби, текући послови, разне молбе. Чланови Народног одбора били су др Јурај Пл. Рашкај, др Стеван Симеоновић Чокић, Јован Живковић, Вилим Бич, Матија Ханг, Фрањо Сетлер, Антон Холик, др Људевит Ауер, Стеван Штрасер, Петар Костић, Милош Цветић, Милан Будисављевић, Стеван М. Јанковић, Павле Миљушевић, Душан Котур, Мита Чобанић и Ђорђе Геренчевић. Српска војска је ослободила Карловце, победник је у Великом рату. Срби су страдали, највише цивили, али 1918. године није било освете – то најбоље видимо по националном саставу управе града.

Улазак српске војске у Карловце, јесен 1918.

КАРЛОВАЧКА ГИМНАЗИЈА

На иницијативу митрополита Стефана Стратимировића и трговца Димитрија Атанасијевића Сабова, у Сремским Карловцима је 1791. године основана најстарија Српска православна велика гимназија карловачка.

Осим донација грађана, углавном богатих трговаца и занатлија, изградњу је финансирао Димитрије Атанасијевић Сабов, који је издвојио 20.000 форинти, половину одмах у готовини, а половину у обвезницама након своје смрти. Гимназија је почела да ради 1. новембра 1791. године, а истовремено је основана и њена Библиотека. У почетку је Гимназија била у згради коју је митрополит Павле Ненадовић подигао за Латинску школу, да би 1891, као задужбина браће Германа и Стевана Анђелића, била изграђена нова зграда. За градњу је издвојено 325.000 круна у злату. Пројекат нове зграде Гимназије урадио је мађарски архитекта Јулије (Ђула) Партош (*Pártos Gyula*). Изнад главног улаза налази се спомен-плоча на којој пише: „Браћа Анђелићи српском народу.” За један век док је радила

у згради Латинске школе, кроз учионице школе је прошло више од 18.000 ђака.

Седам година након оснивања Карловачке гимназије, односно две године после доношења њеног најстаријег наставног плана (*Намјереније и изложеније наук, који у Гимназијуму карловачком јуности сербској у обојих шеченијах предајути се*), 1798. године израђена су начела којих се треба придржавати приликом одржавања настеве:

- ❧ Да се у њој предају оне науке које су потребне сваком просвећеном човеку, без обзира да ли је он трговац, домаћин, војник или свештеник. Сматрало се да је таквом грађанину неопходно да осим матерњег језика познаје и немачки језик, аритметику, природне науке, светску историју, физику, хришћанску науку, логику и етику;
- ❧ Да се у Гимназији предају оне науке које ће припремити младе за студирање на

академијама и универзитетима. Зато је било потребно да тадашња омладина учи и латински језик, основе алгебре, геометрије и тригонометрије.

Најстарији разред основне школе био је припремни за Гимназију и у њему су се учили латински и немачки језик. Због великог броја ђака отворена је припремна школа за Гимназију из које су, на основу резултата пријемних испита, ђаци уписивани у Гимназију. Школска година је почела 1. новембра 1792. године на латинском и немачком језику. Школске 1797/98. постала је шесторазредна, четири нижа тзв. „граматика“, и два виша „хуманиора“ разреда, да би 1852. године добила седми и осми разред. Значајно је напоменути да је патријарх Јосиф Рајачић 1858. године основао штампарију под именом „Митрополитско-гимназијска типографија“, а да се 1860. године, његовом иницијативом, по-

Карловачка гимназија 19. век

чела празновати школска слава – Свети Сава. Осим латинског, који је у то време у школама важио за наставни језик, изучавали су се немачки, историја, земљопис, природне науке, антропологија, римске старине, физика, логика и моралка, а касније је уведен и грчки језик. Радило се по плану и програму који је важио у Угарској, према важећим наставним програмима царско-краљевских гимназија, а услед проблема са школовањем наставног кадра на просторима где је живео српски народ, као решење се наметнуло ангажовање странаца који су били први наставници и директори гимназије.

Андреј Волни

Гимназија је у време оснивања имала аутономију, а на челу је био митрополит и Патронат, са надлежностма у вези са усвајањем и реализацијом наставних планова, пријема директора, професора и ученика, као и да спровођења дисциплинских поступака. Уочи Првог светског рата Гимназија је имала право да

се назива Српска и Православна, да је у употреби ћирилица.

Јаков Герчић

Први директор гимназије био је словачки професор Јохан (Јован) Грос, а касније Андреј Андрија Волни, такође словачки професор. За трећег директора именован је Георгије Карло Руми, а од 1821. године Павел Магда, обојица Словаци. Професори и директори ове гимназије били су најцењенији просветни радници у оно време, угледни интелектуалци, велики педагози, људи велике ерудиције: Јаков Герчић (први Србин директор школе, постављен 1825. године), Јован Пантелић (професор, педагог и директор Карловачке гимназије), Јован Живановић (професор српског језика у Карловачкој гимназији, а потом и Богословији и отац модерног пчеларства), Григорије Лазић (професор латинског и грчког у Гимназији од 1891–1917), Василије Вујић (катихета, професор српског и немачког језика, а од преласка у Карловачку гимназију предавао је грчки језик и филозофију), Радивоје Врховац (професор, директор

Карловачке гимназије и председник Матице српске) и др.

Из карловачке гимназијске клупе изашли су многи српски угледници – писци и јавне личности: Димитрије Давидовић, Бранко Радичевић (од 1947. године Гимназија носи његово име), Георгије Магарашевић, Илија Округић Сремац, Јосиф Рајачић, Сима Милутиновић Сарајлија, Милован Видаковић, Јаков Герчић, Стеван Шупљикац, Јован Стерија Поповић, Ђорђе Натошевић, Платон Атанацковић, Јован Живановић, Радивоје Врховац, Јован Чокор, Ђорђе Поповић, Димитрије Костић, Никола Радојчић, Милорад Поповић Шапчанин, Милан Јовановић Батут, Милан Недељковић, Коста, Димитрије и Иларион Руварац, Васа Стајић, Јован Хаџић, али и савременици Борислав Михајловић Михиз, Вида Огњеновић, Дејан Медаковић, који су својим животним стваралаштвом оправдали углед ове васпитно-образовне установе. Поводом стогодишњице од рођења Дејана Медаковића У холу Гимназије 7. јула 2023. године, поводом стогодишњице од рођења, откривена је биста академика Дејана Медаковића, који је био ђак ове школе од 1937. до 1941. године.

Карловачка гимназија данас

Постојање мушко-женских разреда уведено је од школске 1907/08. године, али је упис дозвољен само девојкама из Сремских Карловаца. Прва девојка која је положила испит зрелости била је Паулина Маширевић, 1918. године.

Основана библиотека функционисала је до Другог светског рата, када су за време окупације, страдале све збирке и књижни фонд са 12.000 наслова, 50 портрета професора, добротвора и директора школе. Међу уништеном имовином били су и портрет и биста једног од најзначајнијих ктитора – Димитрија Атанасијевића Сабова, који су красили свечану дворану Карловачке гимназије. Под управом НДХ опљачкана је школа, уништена Библиотека, забрањена употреба ћирилице и постојање клуба „Стражилово”. Уместо на српском језику настава се одвијала на хрватском,

а предавања на француском и енглеском језику, замењена су предавањима на немачком и италијанском. Настава у Гимназији обустављена је 1944, да би 1945. радила, али само четири месеца. После рата, у наставу су уведени нови предмети: руски језик, историја НОБ-а, а укинута веронаука.

Статусне и промене назива Гимназије настављене су 1977.

године, када школа добија назив: Образовни центар Карловачке гимназије, да би деценију касније Гимназија понела нови назив: Школа за друштвене делатности. Од 1990. године школа постаје филолошка гимназија, где се образују ђаци из области класичне и савремене филологије, уз обавезно учење два жива страна језика.

ЗАПИС СЕЋАЊЕ НА ПРОФЕСОРА КОСТУ КОЧУ ПЕТРОВИЋА, ОСНИВАЧА И ПРВОГ УПРАВНИКА ГРАДСКОГ МУЗЕЈА У АРХИВА САНУ У СРЕМСКИМ КАРЛОВЦИМА

Коста Петровић рођен је 14. јуна 1884. године у Новим Бановцима, у угледној трговачкој породици. Гимназију је похађао у Новом Саду у Карловцима, где је матурирао. Природне науке струдирао је у Загребу и Бечу, у коме је дипломирао.

Костиа Коча Петровић

Од 1908. до 1931. године био је професор Карловачке гимназије, осим за време Првог светског рата, када је Гимназија била затворена. Тада је три године провео у интернацији у аустро-угарским логорима и затворима, где му је нарушено здравље, због чега је превремено пензионисан. Међутим, његова научна делатност се одвијала интензивно и после

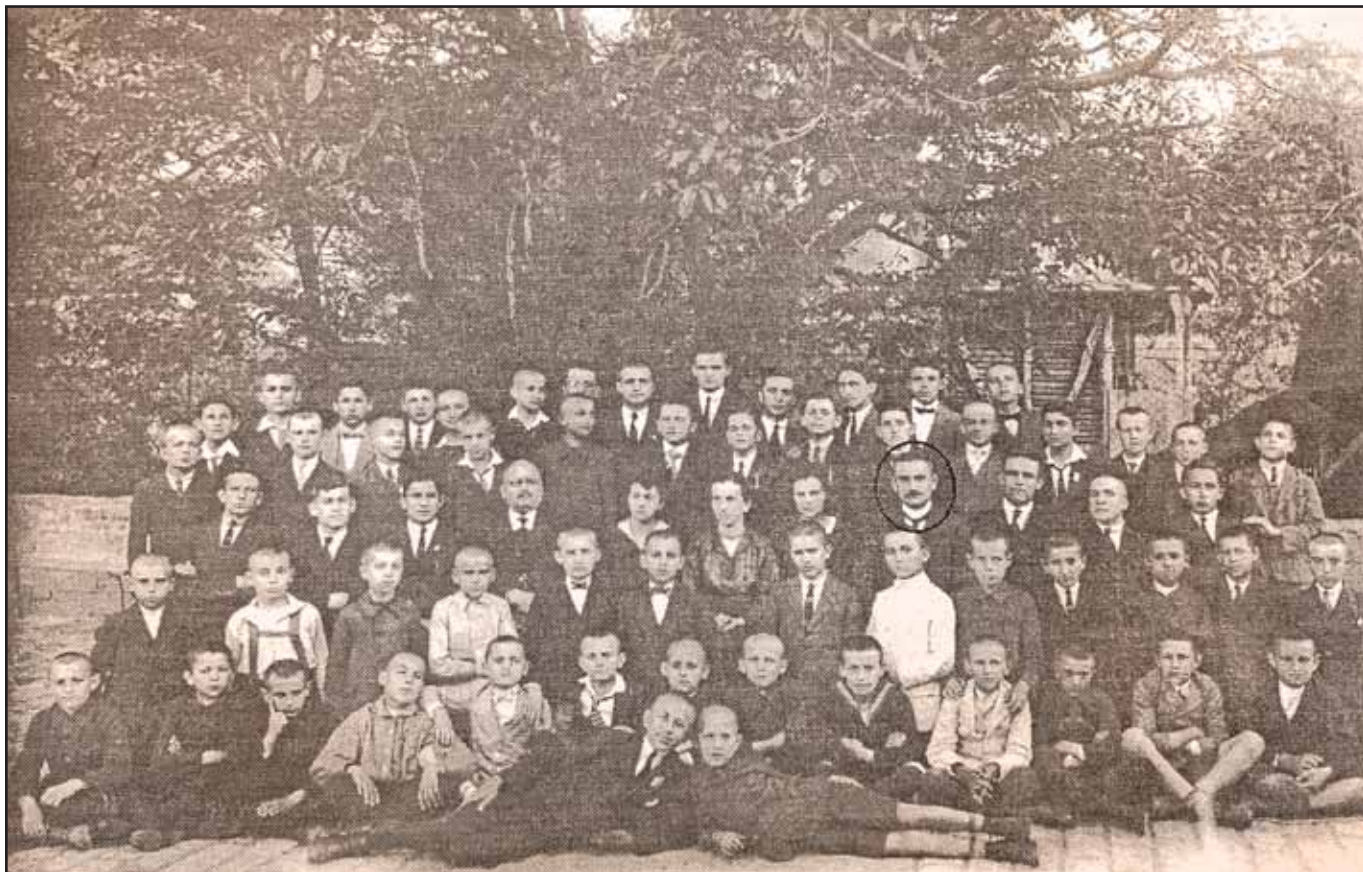
пензионисања. Истраживао је особености Карловаца у више области природних наука, али је пре свега проучавао њихову историју. У раздобљу између два светска рата обрађивао је теме из метеорологије, геологије и археологије Карловаца и открио у њиховом атару остатке из неолитског доба, покупивши значајне ископине.

У Другом светском рату, за време усташке Независне државе Хрватске, Карловци су доживели највеће страдање српског становништва у својој историји, њихове првославне цркве и културне баштине. Из Карловаца је септембра 1941. године једна комисија отпремила у Загреб неколико теретних вагона пуних непроцењивог црквеног културно-историјског блага из Патријаршије, Саборне и осталих цркава, заједно са Патријаршијском библиотеком и са драгоценостима прикупљених из ризница фрушкогорских манастира. Из Патријаршијског двора однет је целокупан инвентар са скупоценом ризницом, бистама и сликама наших најпознатијих уметника, укључујући и велику композицију Сеоба Срба, Паје Јовановића, сликану по мери саборне дворане Патријаршије, коју су исекли из рама. Однета Патријаршијска библиоте-

ка бројала је око 25.000 књига. Она је основана 1706. године књигама патријарха Арсенија III Чарнојевића и књигама добијеним од руског цара Петра Великог. Библиотеке су увећавали сви митрополити и завештане библиотеке учених архимандрита. Она је садржала и 300 драгоцених рукописних књига, међу којима Јована Рајића и Захарија Орфелина и многе повеље. Оно што је остало после ове комисије опљачкано је и уништено.

Костиа Петровић - Карловачка гимназија за време директoра Јована Паншелића

Пишомци свештеничкој конвикџи са проф. Миланом Будисављевићем и проф. Костиом Пејровићем (1922. год.)

У Гимназији је уништена драгоцена галерија портрета оснивача, патрона, добротвора, директора и професора Гимназије као и све постојеће бисте. Уништена је библиотека Богословије, али је библиотека Гимназије остала сачувана јер су се за њу заинтересовали Немци, због великог броја ретких књига на немачком језику. Тада је професор Коча, ризикујући свој живот, успео да спречи спаљивање Митрополијско-патријаршијског архива.

После рата, када је професор Радослав Грујић 1945. у Загребу пронашао највећи део културно-историјског блага однетог из Карловаца и из фрушкогорских манастира, очекивало се да ће у Карловце бити враћено све што је из њих однето. Око тога се нарочито ангажовао професор Коча са групом угледних грађана. Добијена је 1945. са-

гласност Министарства просвете ДФЈ из Београда, са препоруком Главном одбору НО Војводине у Новом Саду да се у Карловцима испразни зграда подигнута пред рат за Патријаршијску библиотеку и да се у њу смести све што је било однето из Карловаца. Нажалост, са тим се није сложио Главни одбор НО Војводине, јер је ту зграду, као и остале национализоване црквене зграде, нова власт користила за своје потребе. Због тога су теретни вагони са свим благом из Загреба упућени у Београд, где је оно смештено у зграду Патријаршије. У Карловце су враћени само богослужбени предмети за све три цркве, платна са великим композицијама Паје Јовановића из Саборне цркве и портрети карловачких митрополита. Тако су Карловци после Другог светског рата остали без културно-историјске баш-

тине српског народа вековима скупљане и чуване.

Све то није обесхрабрило професора Кочу, који је сматрао да се у Карловцима може наћи још доста значајних предмета и докумената из богате историје, вредних да се чувају у Музеју. У том смислу он је већ 1945. године почео активности у вези оснивања музеја, да би 1946. године у Карловцима основан Градски музеј, који је располагао са великим бројем експоната из историје Карловаца, Карловачке митрополије и Гимназије. Посебно су били документовани експонати о славном карловачком ђаку и песнику Бранку Радичевићу и о виноградарству.

Музеј је приређивао веома успешне тематске изложбе, као што су биле 160. годишњица Карловачке гимназије, Век победе народног језика у српској

књижевности, 50. годишњица смрти историчара Илариона Руварца и друге. Професор Коча је заслужан што је сачуван Митрополијско-патријаршијски архив и што је успео да среди њега и остале сачуване архиве у Карловцима и учини их приступачним за проучавање. У томе му је својим саветима помагао академик Никола Радојчић, па је 1949. године обједињена Митрополијско-патријаршијска архива, Архива Карловачке гимназије и Архива карловачког Магистрата у један Архив Српске академије наука и уметности у Сремским Карловцима. Професор Коча је тада постављен за управника тог Архива. Под његовим руководством, са малим бројем сарадника, тај Архив је тако срећан до 1960. да је могао служити за углед другима. Он је први прионуо на проучавање архивске грађе и из тога су про-

изашли многи његови радови. Иза њега је остало 57 штампаних радова, углавном везаних за Карловце, са драгоценим историјским подацима. Остала је изванредна књига Историја Српске православне велике гимназије карловачке, I издање 1951, поводом 160. годишњице оснивања Гимназије и II издање 1991, поводом 200. годишњице, оба издања Матице српске. Последње његово дело Историја Сремских Карловаца остало је недовршено. Ни његова супруга, професор Карловачке гимназије Теодора Мајица Петровић, није стигла да га доврши. Професор Коча је био члан Научног одељења Матице српске, Историјског друштва Нови Сад и сарадник Историјског института САНУ. Он је уврштен у Енциклопедију Новог Сада, св. 20/2003 и у Енциклопедију Зnamenите личности Срема, Срем-

ска Митровица, 2003. Умро је у Карловцима, 3. септембра 1969. године.

Оснивањем Карловачког музеја и сређивањем карловачких архива у оквиру САНУ, професор Коча је успео да Карловцима, који су после Другог светског рата остали без њихове вековне културно-историјске баштине, врати наду у обнову њиховог некадашњег значаја и да дочара део њима својственог амбијента. Остале су му неостварене две жеље за које се залагао: да Карловци буду седиште Филозофског факултета и да се у Карловцима подигне достојан споменик њиховим грађанима – жртвама немачке агресије и усташког терора и геноцида.

Мали мајџуранџи Карловачке гимназије са разредним старешином Косћом Пејровићем (1929. год.)

ДР МИОДРАГ ГРБИЋ, АРХЕОЛОГ (1901–1969)

Један од првих учених археолога у Срба, Карловчанин др Миодраг Грбић био је научник светског гласа. Човек који је свој живот посветио проучавању и истраживању културног богатства и упорно настојао да се драгоцене споменичке вредности наше земље што боље очувају.

Др Миодраг Грбић

Необично привржен струци и земљи, предано се залагао за развој и афирмацију младих људи, помажући их искуством и пријатељском речи. У сталној потрази за новим сазнањима, био је свестан тешкоћа, али непосустајући и не зазирући од њих. У особинама његове личности – оштроуман, рационалан, комуникативан, широко образован и спретан, може се посма-

трати и вредновати његов рад и дело.

Рођен је у Сремским Карловцима 25. децембра 1901. године, од мајке Зорке и оца Александра, варошког канцеларисте (чиновника) који се, одржавајући породичну традицију, бавио и виноградарством. На крштењу у Доњој цркви „Св. Петра и Павла“ име Миодраг дала му је кума Цвета, кћи професора Јована Живановића. Уз сестре Цвету и Виду детињство је провео у родном граду, где је завршио основну школу код учитељице Милене Павловић.

Похађао је Гимназију у Карловцима. Три разреда (III-V) полагао је приватно у класичној гимназији у Осиеку за време Првог светског рата, када је

Гимназија у Карловцима била затворена. Матурирао је 1920. године са одличним успехом у класичној Српској православној великој гимназији у Сремским Карловцима. Прва сазнања о археологији, како је говорио, стекао је „у гимназијском кабинету за историју и географију, којим је руководио професор Милан Недељковић, па на предавањима класичара и књижевника Милана Будисављевића и најзад у гимназијском дворишту после једне екскурзије вишешколаца, коју је предводио професор историје Никола Радојчић, касније академик и професор универзитета. Они су са Лаке стазе и Ђубрика, из оближњег поља у Карашу, донели неке старине, које су нас млађе ученике импресионирале“:

Маџуранџи Српске православне велике гимназије у Сремским Карловцима 1929. године са проф. Миланом Будисављевићем (Миодраг Грбић стоји љево)

Маџурско сведочанство
Миограја Грбића 1920. године

Студирао је филозофију, археологију и историју уметности на Карловом универзитету у Прагу, где је 1925. године докторирао код једног од најзначајнијих археолога тог доба, професора Лубора Нидерлаеа. Као знак захвалности свом професору, Грбић ће 1954. године

у Новом Саду објавити превод Нидерлеове књиге Словенске старине.

Драгоцено искуство на пољу археологије стеко је за време студија радећи у Народном музеју, Археолошком институту и семинару за археологију Универзитета у Прагу. Говорио је чешки и немачки, а служио се руским, енглеским, француским, као и латинским и грчким језиком.

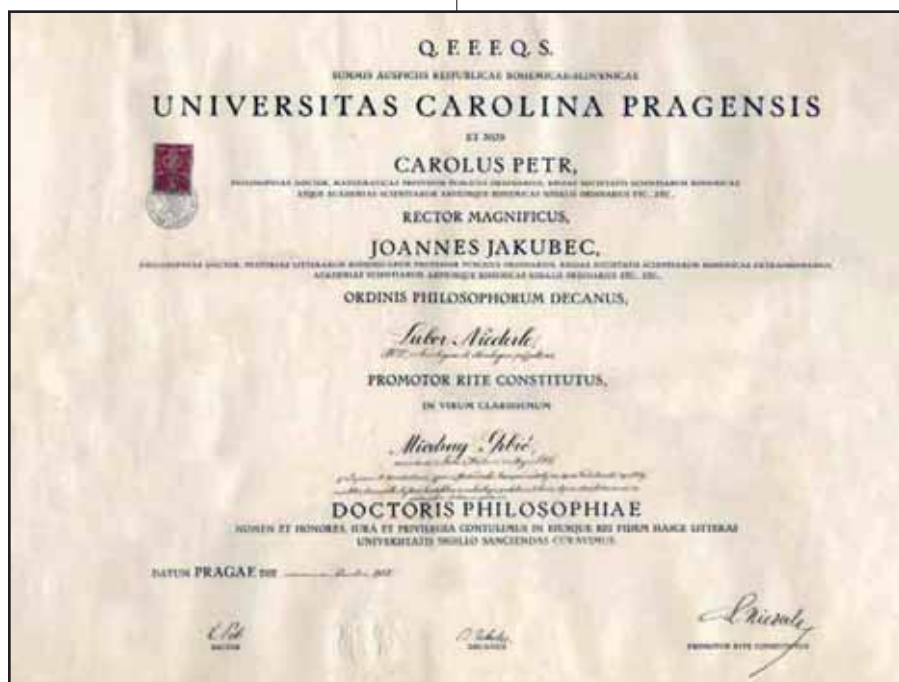
За асистента при Катедри за историју уметности Филозофског факултета у Београду постављен је 1926. године, а наредне, на кратко, за кустоса приправника у Археолошком музеју у Скопљу. Од 1927. године радио је као кустос археолошких збирки Народног музеја у Београду. Као кустос музеја добио је два висока одликовања: Орден Св. Саве петог реда, којим га је 1934. године одликовао краљ Александар I и Орден Југословенске круне петог степена, којим га је одликовао краљ Петар II и краљевски намесници 1938. године.

Живео је у Београду са својом породицом. Супруга Нада, рођена Недељковић, била је наставница ритмике и сценских покрета на Академији за позоришну уметност у Београду. Са њом је 1935. године добио сина Богдана.

Почетком рата 1941. године организовао је тромесечни музејски курс за студенте археологије и историје уметности чије су студије биле прекинуте затварањем универзитета. Међу полазницима тог курса били су потоњи академици Дејан Медаковић и Милутин Гарашанин, који је то оценио као „позитивну ствар, како би млади људи могли нешто да раде, а што им је пружало заштиту од опасности – депортације у Немачку, која је увек лебдела у ваздуху“.

„Без да је питан и да ли жели“ додељен је за референта за музеје, касније за шефа уметничког одсека при Министарству просвете. Грбић је то искористио и „сугерисао корисност уредбе за чување старина“, што представља пионирски покушај оснивања заштите споменика културе код нас. Тако је 1942. године учествовао у спашавању Светих моштију кнеза Лазра, цара Уроша и деспота Стефана Штиљановића, заједно са професором Радославом Грујићем и доктором Ј. А. Рајсвицем, немачким историчарем, тада референтом задуженим за наше старине, који је био наклоњен Србима.

Због ових активности, пред крај рата тужен од Немаца да кочи њихова културна настојања, Грбић најпре остаје без службе, а по ослобођењу неколико пута позива га на саслушање комисија за ратне злочине. Чак је и у притвору провео 14 дана, али није кажњен.

Докторска диплома Миограја Грбића, Праг, 1925. године

У тешким послератним приликама живео је са својом породицом код оца у Карловцима, бавећи се виноградарством. У лето 1946. године запослио се као покрајински секретар Народних универзитета Војводине, а потом као референт за музеје, старине, архиве и библиотеке Покрајинског повереништва за просвету.

За научног сарадника Археолошког института Српске академије наука и уметности у Београду постављен је 1949. године, а десет година потом добио је знање научног саветника.

Од 1956. године био је хоноарни дописни члан Британске академије наука (The Prehistoric Society of Great Britain).

За дописног члан Југословенске академије знаности и умјетности у Загребу изабран је 1961. године, а стални члан-сарадник Матице српске у Новом Саду постао је 1969. године.

Интензивно се бавио музеолошким радом. Уредио је за отварање комплетан Градски музеј у Зрењанину, поставио археолошке збирке Војвођанског музеја у Новом Саду, Градског музеја у Чачку и Крагујевцу. Сарађивао је са професором Костом Петровићем на оснивању

Музеја у Сремским Карловцима, чији је дугогодишњи кустос била његова сестра Вида (удата Тричковић).

Прво археолошко истраживање у Сремским Карловцима Грбић је обавио 1927. године на локалитету Караш – Лака стаза, откривши насеље из периода неолита (млађег каменог доба).

Својим радом из домена праисторије и античке археологије, Грбић је дао велики допринос српској и европској науци. Објавио је многе публикације, научне радове и чланке у нашим и страним часописима (Старинар, Научни зборник Матице српске, *Archaeologia Jugoslvia*, *American Journal of Archaeology* – New York, Гласник Историјског друштва у Новом Саду, Гласник Земаљског музеја – Сарајево, Зборник Матице српске). Као праисторичар проучавао је проблеме хронологије и настанка праисторијских култура у нашој земљи. Истражујући неолитска налазишта у Плочнику и Старчеву први је установио основне фазе неолита у Србији и Војводини.

Обимна монографија о грчкој и римској пластици у Народном музеју у Београду сведочи да се бавио и проблемима класичне

археологије. Поред низа античких локалитета на којима је радио, као што су Доњи Петровци, Битољ, Демир Капија, Будва најзначајније је да су управо његовом иницијативом и подршком започета велика систематска ископавања у Сремској Митровици (*Sirmium*) и Нишу (*Naissus*).

Сарађивао је и одржавао контакте са многим археолозима света. Посетио је безмало све музеје у некадашњој Југославији и музеје у Софији, Минхену, Темишвару, Бечу, Брну, Братислави, Берлину, Букурешту, Атини...

Одржао је низ стручних предавања на универзитетима у Прагу, Братислави, Бечу, Грацу, као и на универзитетима у бившој Југославији.

Године 1969. „иако близи седамдесете године живота, Миодраг Грбић је нестало управо у тренутку најинтензивније научне делатности, остављајући за собом резултате неуморног рада али и обимна, на жалост, недовршена дела. Смрт га је неправедно узела под своје на домаку испуњења давнашњих жеља о мирном животу, у својим карловачким виноградима и спремању животног дела о неолитској земљорадњи. Наша средина је изгубила не само вредног научника и динамичног организатора, већ изнад свега изузетног човека и пријатеља“. Ове речи које је написао др Владислав Поповић у некрологу поводом Грбићеве смрти, најбоље осликавају личност и дело др Миодрага Грбића.

Поводом 25 година од смрти др Миодрага Грбића, у Сремским Карловцима је 1994. године одржан конгрес Српског археолошког друштва.

Неолићска керамика и оруђе са локалитета Караш – Лака стаза

СРП. ВЕЛ. ГИМНАЗИЈА И БОГОСЛОВИЈА

